

Research Paper

Criticism on Article 690 of the Islamic Penal Code from the point of view of protection of protected areas

Farshad Bashirzadegan¹, Parvin Farhchi^{*2}, Bita Azadbakht³, Mostafa Panahi⁴

1. PhD student, Department of Agriculture, Water, Food and Parabens, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Faculty of Agriculture, Water, Food and Parabens, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Faculty of Agriculture and Basic Sciences, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudehen, Iran.
4. Associate Professor, Faculty of Agriculture, Water, Food and Parabens, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 377-391

Use your device to scan and
read the article online



Keywords:

*Environment, Article 690,
Protected Areas,
Environmental Crimes*

Abstract

As one of the vital elements of the environment, protected areas play an essential role in water storage, preventing soil erosion and preserving biodiversity. In spite of the existing environmental criminal policies, we are witnessing the illegal occupation and destruction of these areas. This article identifies and analyzes the challenges of Article 690 in preventing encroachment and occupation of protected areas from a critical point of view, using a descriptive-analytical method and relying on the principles of environmental law. Due to its multi-dimensional nature, the crime of destruction and occupation in protected areas has different characteristics from other crimes, even from an environmental point of view. According to the findings of this article, the inadequacy of crimes and punishments, the lack of guarantee of sufficient implementation in preventing the encroachment of the areas or their transfer by the government sector, and finally the lack of coordination between the stakeholders in these areas, are recognized as the main challenges in this field. Therefore, formulating efficient and effective criminal policies in order to preserve these areas (sensitive ecosystems) should be considered as a priority for legislators.

Citation: Bashirzadegan, F., Farhchi, P., Azadbakht, B., Panahi, M. (2024). **Criticism on Article 690 of the Islamic Penal Code from the point of view of protection of protected areas.** *Geography (Regional Planning)*, 14 (56), 377-391

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.485257.4153

* **Corresponding author:** Parvin farhchi, **Email:** p-farshchi@srbiau.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Given the significant developments in human knowledge and the resulting cultural changes, it is necessary to review the concept of environmental crimes. The traditional view of this type of crime must be fundamentally revised. Environmental responsibility is a responsibility to prevent and monitor the future, and pollution or destruction must be prevented. Environmental law in general, and environmental criminal law in particular, is a young field and at the same time has unique complexities. In fact, in the field of environment, we witness two groups of primary (crimes that directly result from polluting and destroying the earth's resources) and secondary (crimes that are committed through violation of environmental laws and regulations) environmental crimes. The environmental law approach to environmental protection is based on a cooperative approach with legal entities that pollute the environment. This approach believes that in addition to monitoring the dangerous activities of companies that pollute the environment, the goal of preventive environmental protection can be achieved better, faster, and at lower cost by negotiating, brainstorming, training, and encouraging these companies. The cooperative approach emphasizes reminding companies that pollute the environment of environmental laws and regulations and, as much as possible, refrains from filing complaints with judicial authorities regarding environmental crimes. Proponents of this approach state that it is low-cost, fast, and constructive as advantages of the above method over other approaches, including the civil liability and criminal law approaches. However, in evaluating the effectiveness and adequacy of this approach for environmental protection, it should be emphasized that although, considering the normative reasons related to the lack of respect for the environment in societies, paying attention to the social constructiveness and root sustainability of the collaborative administrative approach is necessary for any society, at the same time, this approach faces challenges that make it difficult to be sufficient. This approach reduces the risk of all situations. Despite numerous laws, regulations, and decisions to protect and prevent environmental degradation, there is still a need for criminological examination of these

violations. This examination cannot be independent of a thorough understanding of environmental law and its role in the judicial system.

Methodology

This article uses a descriptive-analytical method and relies on the foundations of environmental law to identify and analyze the challenges of Article 690 in preventing encroachment and occupation of protected areas from a critical perspective.

Results and Conclusion

The breadth of environmental issues has led to a variety of crimes related to this area and, as a result, a variety of criminals. In examining the criminal regulations in the field of environment, despite the establishment and application of some penalties, it seems that for several reasons, including: The disproportion of the punishment to the profit from the crime: The profit from environmental crimes is in many cases much greater than the fine determined for it, and this does not eliminate the necessary motivation to commit the crime. The disproportion of the punishment to the consequences of the crime: The penalties determined for environmental crimes are not proportional to the devastating consequences of these crimes for the environment and future generations. One of the fundamental challenges in the field of environmental crimes is the lack of a decisive and deterrent approach in the judicial system. The dominant approach in the judicial system is the use of legal facilities such as amnesty, suspension and reduction of punishment for environmental crimes. This is due to the dispersion of environmental criminalization in criminal laws, the lack of a unified and differentiated penal policy, and the existence of shortcomings, ambiguities and conflicts in this field. In addition, deep cultural problems and a lack of proper understanding of the importance of environmental protection among public opinion are a major obstacle to achieving the goals of criminal policy in the field of environment. In order to protect and improve the environment, while emphasizing the necessity of criminal and legal protection, it is of great importance to pay attention to strengthening popular institutions and organizations and utilizing social capacities. This is proposed through measures such as:

raising public awareness of environmental disasters and their destructive consequences, encouraging citizens to pursue their demands and rights in having a healthy environment, attracting the participation of all members of society in preventing environmental crimes, revising environmental criminal laws by

utilizing modern techniques and measures of criminal and legal protection, emphasizing preventive techniques of criminal prevention and combativeness, and applying penalties commensurate with the severity of the crime and creating deterrence.

References

1. Abaraviciute, D. "Environmental protection through criminal law": the case study of Lithuania. A thesis submitted (2010) : 79
2. Abdollahi, Mohsen. "Criminal Protection of the Environment: A Reflection on the Requirements of Environmental Criminal Law". *Quarterly Journal of Environmental Science*. 1 (2007): 117-97 [In Persian]
3. Abedi, Zahra and Riahi, Mehdi and Salehi, Saleh. "Economic Analysis of Environmental Crimes in Iran and Its Enforcement Problems". *Quarterly Journal of Environmental Science and Technology*. 4 (2014): 175-187 [In Persian]
4. Abtahi, Sharara and Najafi Tavana, Ali. "Pathology of Inefficiency of Environmental Protection and Rights Arising from It in Iran and Its Comparison with Some Global Indicators". *Quarterly Journal of Treaty Legal Research*. 4 (2018): 267-241. [In Persian]
5. Alexander Case, Farid Lankwein, H. Sand Peter. *Environmental Law*. Translated by Mohammad Hossein Habibi. Volume 2, Tehran: University of Tehran, 2005. [In Persian]
6. Bashirzadegan, Farshad. "Iran's Environment and the Crime of Encroachment and Seizure of National Lands (Case Study: Protected Areas)". *Research Report of the General Inspectorate of the Country*. 130 (2019): 91-1 [In Persian]
7. Carole Gibbs and Rachel Boratto, *Environmental Crime*, Oxford Research Encyclopedia of Criminology, (2018) ,available in:<http://criminology.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/-9780190264079>
8. Coenen, Frans. *Public Participation and Better Environmental Decisions: The Promise and Limits of Participatory Processes for the Quality of Environmentally Related Decision-making*, Netherland: Springer(2009)
9. Convention on the Protection of Environment through Criminal Law .E. T. S 172۱۹۹۸ .
10. Dabiri, Farhad et al. "A Study of Some Legal Challenges of Protected Areas Managed by the Environmental Organization in Gilan Province". *Journal of Natural Resources Sciences and Technologies*. 3 (2010): 114-100 [In Persian]
11. Driesen, David. "Alternatives to Regulation, Market Mechanisms and the Environment", in *The Oxford Handbook of Regulation*, Ed. by Robert Baldwin et al., USA, Oxford University Press. 2010
12. Evan Hamman; Reece Walters; Rowena Maguire, "Environmental crime and Specialist courts", *current Issues in criminal Justice* (2015) vol. 27, No. 1.
13. Florica Brasoveanu and Alexandru Petru Lisievici Brezeanu, *Conditions for Legal Liability for Environmental Damage*, *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, Volume 4(2). 2012
14. Ghasemi, Naser. *Environmental Criminal Law (Comparative Study in National and International Law)*. First Edition. Tehran: Ghazal Publications, 2005. [In Persian]
15. Ghodsi, Seyed Ebrahim and Golduzian, Hossein. "Explanation of the Crime of Environmental Pollution (With Reflection on Article 688 of the Islamic Penal Code)". *Quarterly Journal of the Path of Law*. 9 (2014): 195 - 185 [In Persian]
16. Gundling, Lothar J. W. and Hossian, N. A. *Helpap. Environmental Law*. Translated by Mohammad Hossein Habibi. Volume 1. Tehran: University of Tehran, 2002. [In Persian]
17. Hayati, Ali Abbas. "The Concept of the Precautionary Principle and Its Position in Civil Liability", *Journal of Islamic Law*. 40 (2014): 25-33 [In Persian]
18. Heidari, Flora and Ghasemi, Naser. *Compensation for Damages to the Environment from the Perspective of Civil Law*. *Encyclopedia of Law and Politics*. 2014 [In Persian]
19. Izadikhah, Nasrallah and Gorjifard, Hamidreza. "The Role of Legal and Criminal

- Enforcement Guarantees in Environmental Protection with Emphasis on the Law on the Protection of Forests and Rangelands". Quarterly Scientific Journal of Jurisprudence. 82 (2015): 126-97 [In Persian]
20. Katouzian, Naser and Mehdi Ansari. "Liability for Environmental Damages". Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran. 2 (2008): 14-3 [In Persian]
 21. Khanpour, Leila and Rahimi, Mohammad Mehdi and Peyvandi, Reza. "Analysis and Study of the Role of Iranian Criminal Laws in Environmental Protection and Sustainable Development of Tourism Destinations". Scientific-Research Quarterly Journal of New Approaches in Human Geography. 4 (2012): 59-87 [In Persian]
 22. Kiss, Alexandre, Shelton, Dinah, guide to International Environmental Law, United States of America, Martinus nijhoff publishers, June 2, 1925-March 22, 2007
 23. Majonjian, Henrik. Protected Areas of Iran. Tehran: Environmental Protection Organization Publications, 1990. [In Persian]
 24. Najafi Abrandabadi, Ali Hossein, From Criminal Policy to Criminal Policy, An Introduction to Criminal Policy, Tehran, Mizan Publications, Spring 2003, First Edition, pp. 11-10 [In Persian]
 25. Najafi Abrandabadi, Ali Hossein. Legal Criminology (An Introduction to General Criminal Criminology). Tehran: Mizan Publications, 1995 [In Persian]
 26. Nejat, Seyed Amin and Dabiri, Farhad. "A Study of Criminal Challenges Arising from the Implementation of Article 688 of the Islamic Penal Code". Legal Studies Quarterly 2 (2015): 173-197. [In Persian]
 27. Panahandeh, Seyed Bahram and Ranjbar, Masoudreza. "A Study of Legal Basis and Documentation of Environmental Damage in Iranian Law". Quarterly Journal of Comparative Legal Research between Iran and International. 44 (2019): 149-170 [In Persian]
 28. Qavam, Mir Azam. Criminal Protection of the Environment. Tehran: Environmental Protection Organization Publications, 1995. [In Persian]
 29. Rajabi, Abdullah. A Study of Special Criteria in Designing a Civil Liability System for Environmental Damages (Environmental Law Collection of Articles). Tehran: Khorasandi Publications, 2010. [In Persian]
 30. Ramadan Ghavamabadi, Mohammad Hossein. "A Comparative Study of the Implementation of the Environmental Precautionary Principle in the Light of the Opinions and Decisions of International Authorities". A Comparative Study of the Implementation of the Environmental Precautionary Principle in the Light of the Opinions and Decisions of International Authorities. Public Law Research Quarterly. 4 (2013): 114-101 [In Persian]
 31. Ramadan Ghavamabadi, Mohammad Hossein. "Prevention and Suppression of Environmental Crimes in the Light of the Actions of Non-Governmental Organizations in the Iranian Legal System". Justice Legal Journal. 75 (2011): 199-225. [In Persian]
 32. Shilton, Dina and Case, Alexander. Judicial Handbook of Environmental Law. Second Edition. Translated by Mohsen Abdollahi. Tehran: Judiciary Legal Department Publications, 2017 [In Persian]
 33. Studies and Sustainability Science (LUMES). White, R (2009). Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology. Environmental Crime: A Reader.
 34. Yazdani, Ali Reza. The Domain of Civil Liability. Tehran: Adabestan Publications, 1990. [In Persian]
 35. Yazdian Jafari, Jafar. "A Reflection on the Cost-Benefit System in Criminal Law and Islamic Law". Legal Studies Quarterly. 19 (2009): 121-136 [In Persian]



انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۶، پاییز ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳


Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>



مقاله پژوهشی

سیاست‌های کیفی تقنینی محیط زیست با تاکید بر مناطق تحت حفاظت

فرشاد بشیرزادگان - دانشجوی دکتری، دانشکده موضوعی کشاورزی، آب، غذا و فراسودمندها، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
پروین فرشچی* - استادیار، دانشکده موضوعی کشاورزی، آب، غذا و فراسودمندها، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
بیبا آزادبخت - استادیار، دانشکده کشاورزی و علوم پایه، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.
مصطفی پناهی - دانشیار، دانشکده موضوعی کشاورزی، آب، غذا و فراسودمندها، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>مناطق تحت حفاظت به عنوان یکی از عناصر حیاتی محیط زیست، نقشی اساسی در ذخیره آب، جلوگیری از فرسایش خاک و حفظ تنوع زیستی ایفا می‌کنند. با وجود سیاست‌های کیفی تقنینی محیط زیست موجود، شاهد تخریب و تصرف غیرقانونی این مناطق هستیم. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر مبانی حقوق محیط زیست، چالش‌های ماده ۶۹۰ را در جلوگیری از دخل و تصرف مناطق تحت حفاظت را از دیدگاه انتقادی شناسایی و تحلیل می‌کند. جرم تخریب و تصرف در مناطق تحت حفاظت، به دلیل ماهیت چند بُعدی، از دیگر جرایم حتی از نظر زیست محیطی دارای ویژگی‌های متمایزی می‌باشد. بر اساس یافته‌های این مقاله، متناسب نبودن جرایم و مجازات‌ها عدم ضمانت اجرای کافی در جلوگیری از تجاوز به مناطق و یا واگذاری آنها توسط بخش دولتی و در نهایت عدم هماهنگی بین ذینفعان در این مناطق، به عنوان چالش اساسی در این زمینه شناخته می‌شود. بنابراین، تدوین سیاست‌های کیفی کارآمد و موثر به منظور حفظ این مناطق (اکوسیستم‌های حساس) باید به عنوان یک اولویت برای قانون‌گذاران، مورد توجه قرار گیرد.</p>	<p>شماره صفحات: ۳۷۷-۳۹۱</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p>  <p>واژه‌های کلیدی: محیط زیست، ماده ۶۹۰، مناطق تحت حفاظت، جرایم محیط زیست</p>

استناد: بشیرزادگان، فرشاد؛ فرشچی، پروین؛ آزادبخت، بیبا؛ پناهی، مصطفی (۱۴۰۳). **سیاست‌های کیفی تقنینی محیط زیست با تاکید**

بر مناطق تحت حفاظت. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴ (۵۶). صص: ۳۷۷-۳۹۱

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.485257.4153

* نویسنده مسئول: پروین فرشچی، پست الکترونیکی: p-farshchi@srbiau.ac.ir

مقدمه

محافظت از محیط‌زیست به عنوان یکی از حقوق اساسی هر فرد ضروری است. اما در چند دهه اخیر، محیط‌زیست به ویژه به دلیل تخریب شدید، با چالش‌هایی روبه‌رو بوده است.^۱ با وجود قوانین، آیین‌نامه‌ها و تصمیمات متعدد برای حفظ و پیشگیری از تخریب محیط‌زیست، همچنان نیاز به بررسی جرم‌شناختی این تخلفات وجود دارد. این بررسی نمی‌تواند مستقل از درک دقیق از حقوق محیط‌زیست و نقش آن در سیستم قضایی باشد.

با توجه به تحولات چشمگیر در دانش بشری و تغییرات فرهنگی ناشی از آن، لازم است مفهوم جرایم زیست محیطی نیز بازنگری شود. دیدگاه سنتی نسبت به این نوع جرائم باید به طور اساسی بازنگری شود، زیرا ظرفیت این بازنگری در قوانین اساسی و سیاست‌های کلی محیط‌زیست لحاظ شده است بطوریکه در اصل پنجاه قانون اساسی اشعار می‌دارد «در جمهوری اسلامی حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌گردد از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل‌جبران ملازمه پیدا نماید، ممنوع است.»

در اصل چهلم قانون اساسی با تاثیر از قاعده لاضرر، منع ایراد ضرر و زیان وارده به غیر ولو با اعمال حق مورد تاکید و مقرر شده است: «هیچکس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله‌ی اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد» که به استناد این اصل، اعمال حق اشخاص حقیقی یا حقوقی در انجام فعالیت‌های شخصی یا اقتصادی که منجر به بروز خسارت منجمله تخریب محیط زیست بشود با منع قانون اساسی مواجه شده است.

علی‌رغم آنکه جرم زدایی و کم کردن عناوین مجرمانه یکی از سیاست‌های قوه قضائیه محسوب شده بطوریکه در برنامه‌های پنجم، ششم و هفتم توسعه به نحوه مورد تاکید قرار گرفته لیکن بعلت اهمیت موضوع محیط زیست در بند ۴ سیاست‌های کلی محیط زیست صراحتاً جرم‌انگاری تخریب محیط زیست و تعیین مجازات مؤثر و بازدارنده‌ی مورد تاکید قرار گرفته است.

لازم به ذکر است که مسئولیت زیست محیطی یک مسئولیت پیشگیری و نظارت بر آینده است و باید از وقوع آلودگی یا تخریب آن جلوگیری شود، زیرا تأثیرات آلودگی و تخریب زیست محیطی تنها بر حال حاضر محدود نمی‌شود، بلکه نسل‌های آینده را نیز تهدید می‌کند.^۲ با توجه به ظهور شکل‌های جدیدی از جرم در حوزه محیط زیست، به خصوص در مناطق تحت حفاظت و ناکارایی مجازات‌های سنتی در برابر آنها، محیط زیست را در وضعیت بحرانی قرار گرفته است. در این مقاله، نتایج حاصل از ده‌ها گزارش یا پرونده ذی‌ربط و با استفاده از آموزه‌ها و مفاهیم جرم‌شناسی زیست محیطی بخصوص در مناطق تحت حفاظت، چالش‌ها و سیاست‌های تقنینی مرتبط بخصوص ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی با این حوزه مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد و در پایان راهکارهای مناسب پیشنهاد خواهد شد.

حقوق محیط زیست به طور اعم و حقوق کیفری زیست محیطی به طور اخص، رشته جوانی بوده و در عین حال دارای پیچیدگی‌های منحصر به فردی است. در واقع در حوزه محیط زیست شاهد دو دسته از جرایم اولیه و ثانوی زیست‌محیطی هستیم. منظور از جرایم اولیه، جرایمی است که مستقیماً از آلوده کردن و تخریب منابع زمین ناشی می‌شود، مانند آلوده کردن آبها و سوزاندن جنگل‌ها و مراتع در زمره این نوع جرایم هستند که قدمت آنها مانند دیگر جرایم است. ولی جرایم ثانویه که اغلب جرایم زیست محیطی را تشکیل می‌دهند جرایمی هستند که از رهگذر نقض قوانین و مقررات زیست محیطی ارتکاب می‌یابند مانند عدم رعایت قواعد و موازین قانونی در دفع زباله‌های خطرناک از این دسته جرایم به شمار می‌روند. چنانکه مشهود است احراز ارتکاب جرم در چنین مواردی کار ساده‌ای نبوده و به تبع جبران خسارت با مشکل مواجه می‌شود.

1 Hamman, Environmental crime and Specialist courts, 173

۲ ابطحی و نجفی تون، «آسیب شناسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران و مقایسه آن با برخی شاخص‌های جهانی»، ۲۵۰.

با توجه به مطالب پیش گفته گرایش حقوق محیط زیست در حفاظت از محیط زیست مبتنی بر رویکرد همکاری‌گرا با اشخاص حقوقی آلاینده زیست محیطی است. به دیگر سخن این رویکرد معتقد است که در کنار نظارت بر فعالیت‌های خطرناک شرکت‌های آلاینده محیط زیست، با مذاکره، هم‌فکری، آموزش، ترغیب و تشویق این شرکت‌های، بهتر، سریعتر و با هزینه کمتری می‌توان به هدف حفاظت پیشگیرانه از محیط زیست دست یافت.

رویکرد همکاری‌گرایانه بر تذکر و یادآوری قوانین و مقررات زیست محیطی به شرکت‌های آلاینده محیط زیست تاکید داشته و حتی‌المقدور از طرح شکایت در مراجع قضایی در خصوص بروز جرایم زیست محیطی خودداری می‌نماید. طرفداران این رویکرد کم هزینه بودن، سریع بودن، سازنده بودن روش فوق را بعنوان امتیازات رویکرد همکاری‌گرایانه در برابر رویکردهای دیگر و از جمله رویکرد حقوق مسئولیت مدنی و حقوق کیفری اعلام می‌کنند با این حال در ارزیابی کارآمدی و کفایت این رویکرد برای حفاظت از محیط‌زیست باید تاکید کرد که اگرچه نظر به دلایل هنجاری مربوط به عدم رعایت محیط زیست در جوامع، توجه به مزیت سازندگی اجتماعی و پایداری ریشه‌ای رویکرد اداری همکاری‌گرایانه برای هر جامعه‌ای ضروری است ولی در عین حال این رویکرد با چالش‌هایی روبرو است که از صفت کافی بودن این رویکرد برای تمامی وضعیت‌ها می‌کاهد.

مبانی نظری

چالش‌های سیاست‌های کیفری ایران از منظر حقوق محیط زیست

سیاست به طور مختصر و ساده عبارتست از درک، تدبیر و ادارهٔ مسایل و امور جامعه، بدین‌سان سیاست کیفری از یک سو با تجزیه و تحلیل و فهم یک امر خاص در جامعه، یعنی پدیده مجرمانه و از سوی دیگر، با عملی ساختن یک استراتژی (راهبرد) به منظور پاسخ به وضعیت‌های بزهکاری یا کژروی (انحراف)، در ارتباط است.

سیاست کیفری ایران با مدل اقتدارگرایی فراگیر بیشتر همسو است. این مدل سیاست کیفری در برابر جرم‌شناسی محیط زیست، به خصوص تصرف در مناطق حفاظت‌شده، با چالش‌هایی روبروست. این چالش‌ها شامل مسائل ساختاری در نظام عدالت قضایی و عدم توجه به ارزش‌های محیط زیست در سیاست‌گذاری‌های کیفری هستند.

در سال‌های اخیر رشد آگاهی نسبت به اهمیت محیط زیست در اغلب کشورهای در حال توسعه بصورت فزاینده افزایش یافته و در کنار سازمان‌های دولتی، مردم چه به صورت انفرادی و یا بصورت تشکلهای مردم نهاد، در راه پاسداشت از محیط زیست و جلوگیری از فعالیت‌های مخرب آن، تلاش زیادی را به عمل آورده‌اند.^۱ این مسائل منجر به اتخاذ رویکردهای سخت‌گیرانه‌تر توسط سیاست‌گذاران تقنینی شده است، به طوری که مجازات‌های سنگین‌تری برای رفتارهای نابهنجار و خلاف قانون تعیین شده است.

باید توجه داشت که مباحث کیفری، دارای حمایت پسینی است به این معنا که پس از وقوع عمل مجرمانه‌ای که منجر به تخریب محیط‌زیست شده به تعقیب متخلف می‌پردازد.^۲ در حالی پیشگیری در حوزه محیط زیست از اهمیت زیادی برخوردار است. پیشگیری کیفری، بخشی از استراتژی حقوق محیط زیست است. حقوق جزای اختصاصی برای جرائم مختلف دسته‌بندی‌های متنوعی را ارائه داده و جرائم را درون این دسته‌بندی‌ها قرار داده است. به عنوان مثال، در یک سیستم دسته‌بندی، جرائم به چهار دسته زیر تقسیم می‌شوند: ۱- جرائم علیه اشخاص ۲- جرائم علیه اموال ۳- جرائم علیه مصالح عمومی و امنیت کشور ۴- جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی. در اکثر دسته‌بندی‌ها، عنوان جرائم علیه محیط‌زیست به همراه سایر عناوین وجود ندارد، و تنها ذکر وجود جرائم زیست محیطی در این دسته‌بندی‌ها کافی به نظر نمی‌رسد. زیرا گستره و اثرات خاص جرائم زیست محیطی، نیازمند این است که این نوع جرائم در یک دسته‌بندی مستقل و جداگانه قرار گیرند، و این استقلال باید به صورت روشن و صریح در متون قانونی (مانند قوانین کیفری) توسط قانون‌گذار تصویب شود.

1 Abaraviciute, Environmental protection through criminal law, 211

۲ نجفی ابرندآبادی، جرم‌شناسی حقوقی، ۴۳

حمایت کیفری از محیط زیست، تنها هنگامی اثر بخش خواهد بود که تمامی مرتکبین جرایم مذکور به خصوص اشخاص حقوقی نیز مشمول ضمانت‌های کیفری نظام قضایی بشوند، چرا که جرایم زیست محیطی غالباً توسط اشخاص حقوقی اعم از شرکت‌های بزرگ خصوصی و یا موسسات دولتی صورت می‌پذیرد.^۱ بنابراین، ایجاد یک چارچوب کیفری جامع و کارآمد برای حفظ محیط زیست بسیار حیاتی است. این چارچوب کیفری باید به گونه‌ای طراحی شود که مقامات قضایی بتوانند با استناد به آن، احکام لازم را اعمال کنند. بدیهی است که کارایی این نظام کیفری وابسته به انطباق آن با واقعیت‌های فعلی و شرایط موجود در جامعه است.

منطق حقوقی ضرورت تناسب میان قواعدی که برای تضمین حقوق بنیادین بشری اساسی است و نقض آن‌ها، با واکنش‌های کیفری مناسب به آن پاسخ داده شود، تا بستر لازم برای اطمینان از رعایت حقوق بشر ایجاد شود. اما این مطرح است که آیا قوانین و مقررات کیفری ذی‌ربط، توانایی حمایت لازم برای پیشگیری از تخریب محیط زیست، به ویژه اکوسیستم‌های ارزشمند مانند مناطق تحت حفاظت را دارا هستند؟

اگرچه در طی چند دهه گذشته، اقدامات مختلفی برای جلوگیری از تصرف و تخریب مناطق تحت حفاظت صورت گرفته، اما شواهد، گویای آن است که این اقدامات فاقد اثربخشی لازم بوده^۲ زیرا اراضی این مناطق، با وجود تدابیر حقوقی و کیفری و قوانین و مقررات مرتبط، همچنان در معرض خطراتی از جمله دخل و تصرف قرار دارند. بنابراین، تبیین دلایل این عدم موفقیت نقش بسیار مهمی در تدوین چارچوب حمایت کیفری از محیط زیست دارد.

با تأمل در مقررات کیفری زیست محیطی ایران می‌توان مشاهده کرد که مهم‌ترین جرم انگاری‌های صورت گرفته بخصوص در حوزه مناطق تحت حفاظت ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی بوده که آنهم مقید به ورود آسیب به عنوان نتیجه شده، حال آن که با عنایت به تأثیر عمدتاً غیرقابل جبران جرائم زیست محیطی، مداخله کیفری قبل از حصول نتیجه در قالب وضع جرائم مطلق و همچنین پیش بینی «جرائم مانع» در جهت جلوگیری از وقوع جرائم گسترده‌تر و تبعات زیست محیطی، ضرورت دارد.^۳ یکی از جنبه‌های اساسی ارزیابی یک سیاست کیفری کارآمد، ایجاد ضمانت‌های اجرا متناسب و مطلوب و بررسی دقیق اجرای آن‌ها در مقابل نقض قوانین و مقررات است. این برخورد با نقض‌ها از جمله اهداف مهم سیاست کیفری است، که شامل همچنین پیشگیری از جرم در دو جنبه پیشگیری پیشینی و پیشگیری پسینی است، به این معنا که از یک سو سعی در جلوگیری از ارتکاب جرم توسط افراد بزه‌کار، و از سوی دیگر پیشگیری از تکرار جرم توسط مجرمین می‌شود.

امروزه، الگوهای مختلفی برای تدوین چارچوب حقوقی حمایت کیفری از محیط‌زیست توسط نهادهای بین‌المللی تدوین شده که مهم‌ترین مؤلفه‌ها بر اصول پیشگیری و مسئولیت مدنی استوار شده است.^۴

یکی از نکات مهم در تدوین چارچوب حمایت کیفری از محیط زیست، شناسایی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است چرا که بی‌تردید حجم اصلی تخلفات و جرایم عمده زیست محیطی متوجه این اشخاص می‌باشد لذا باید ضمانت کیفری مناسب در این خصوص در نظام حقوقی زیست محیطی لحاظ شود.^۵ برقراری یک چارچوب کیفری کارآمد برای حمایت از محیط زیست، به تقویت همه‌جانبه نهادهای نظارتی، از جمله مردمی و دولتی، وابسته است. این نهادها باید قادر باشند با نظارت فعال بر فعالیت‌های زیان‌بار محیط زیست، اطلاعات لازم را به مقامات قضایی ارائه دهند.

بررسی ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)

در این ماده مقرر شده است که هر کس به وسیله صحنه سازی از قبیل پی کنی، دیوارکشی، تغییر حد فاصل، امحای مرز، کورت بندی، نهرکشی، حفر چاه، غرس اشجار و زراعت و امثال آن به تهیه آثار تصرف در اراضی مزروعی اعم از کشت شده یا در آیش زراعی، جنگل‌ها و مراتع ملی شده، کوهستان‌ها، باغ‌ها، قلمستان‌ها، منابع آب، چشمه سارها، انهار طبیعی و پارک‌های ملی، تأسیسات کشاورزی و دامداری و دامپروری و کشت و صنعت و اراضی موات و بایر و سایر اراضی و املاک متعلق به دولت یا

۱ ایزدی خواه و گرجی فرد، نقش ضمانت‌اجراهای حقوقی و کیفری در حمایت از محیط زیست با تأکید بر قانون حفاظت از جنگلها و مراتع، ۹۹

۲ نجات و دبیری، بررسی چالش‌های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، ۱۷۷

۳ قوام آبادی، پیشگیری و سرکوب جرایم زیست محیطی در پرتو اقدامات سازمانهای غیردولتی در نظام حقوقی ایران، ۲۱۰

4 Driesen, "Alternatives to Regulation, Market Mechanisms and the Environment", 194

۵ رمضان قوام آبادی، بررسی تطبیقی اجرای اصل احتیاط زیست محیطی در پرتو آرا و تصمیمات مراجع بین‌المللی، ۱۰۵

شرکت‌های وابسته به دولت یا شهرداری‌ها یا اوقاف و همچنین اراضی و املاک و موقوفات و محبوسات و اثلاط باقیه که برای مصارف عام‌المنفعه اختصاص یافته یا اشخاص حقیقی یا حقوقی به منظور تصرف یا ذی‌حق معرفی کردن خود یا دیگری، مبادرت نماید یا بدون اجازه سازمان حفاظت محیط زیست یا مراجع ذی‌صلاح دیگر مبادرت به عملیاتی نماید که موجب تخریب محیط زیست و منابع طبیعی گردد یا اقدام به هرگونه تجاوز و تصرف عدوانی یا ایجاد مزاحمت یا ممانعت از حق در موارد مذکور نماید به مجازات یک ماه تا یک سال حبس محکوم می‌شود. دادگاه موظف است حسب مورد رفع تصرف عدوانی یا رفع مزاحمت یا ممانعت از حق یا اعاده وضع به حال سابق نماید. تبصره ۱ - رسیدگی به جرائم فوق‌الذکر خارج از نوبت به عمل می‌آید و مقام قضایی با تنظیم صورت مجلس دستور متوقف ماندن عملیات متجاوز را تا صدور حکم قطعی خواهد داد. تبصره ۲ - در صورتی که تعداد متهمان سه نفر یا بیشتر باشد و قرائن قوی بر ارتکاب جرم موجود باشد قرار بازداشت صادر خواهد شد، مدعی می‌تواند تقاضای خلع ید و قلع بنا و اشجار و رفع آثار تجاوز را بنماید.

بر خلاف تصرف عدوانی در امور حقوقی که ضرورتی به اثبات مالکیت خواهان نیست و صرف اثبات ارکان سه‌گانه سبق تصرف خواهان، لحوق تصرف متصرف غیر قانونی، عدوانی بودن تصرف کفایت می‌نماید. در دعوی تصرف عدوانی حقوقی، اثبات و احراز مالکیت قبلی ضروری نیست. این در حالی است که مطابق ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی، در دعوی تصرف عدوانی کیفری، مالکیت باید اثبات گردد. در دعوی تصرف عدوانی کیفری احراز رکن روانی جرم (اینکه متصرف می‌دانست مال متعلق به غیر بوده است) ضرورت دارد؛ درحالی که احراز رکن روانی در طرح دعوی در مراجع عمومی حقوقی ضرورت ندارد. طرح دعوی تصرف عدوانی در دادگاه حقوقی، الزاماً با تقدیم دادخواست صورت می‌گیرد؛ درحالی که صرف شکایت کیفری برای تعقیب جزایی متهم تصرف عدوانی کفایت می‌کند و نیازی به تقدیم دادخواست نیست. با تحقق سه رکن اساسی تصرف عدوانی یعنی:

۱. سبق تصرف خواهان (اینکه در گذشته ملک در تصرف خواهان بوده باشد)
۲. تصرف فعلی خوانده (در حال حاضر ملک در تصرف خوانده باشد)
۳. عدوانی بودن تصرف (تصرف بدون رضایت خواهان باشد)، پرونده قابل طرح در دادگاه‌های عمومی حقوقی است. واژه خلع ید در قانون مدنی ایران تعریف نشده است؛ اما ماده ۳۰۸ قانون مذکور تلویحاً به این مفهوم اشاره می‌کند. این ماده مقرر می‌دارد: «غصب، استیلا بر حق غیر است به نحو عدوان» در واقع درخواست رفع تصرف غاصبانه به معنای درخواست خلع ید است. سه شرط لازم جهت طرح دعوی خلع ید عبارت است از:

۱. مالک بودن خواهان (به نحوی که مالکیت خواهان از طریق ارائه سند مالکیت رسمی اثبات گردد؛ اعم از اینکه سند اثبات‌کننده مالکیت، سند ثبت‌شده در دفتر اسناد رسمی باشد و یا حکم دادگاه مبنی بر مالک بودن خواهان)
۲. تصرف خوانده
۳. غصبی بودن و غیرمجاز بودن تصرف خوانده.

این دعوی به‌رغم شباهت با دعوی تصرف عدوانی، تفاوت‌هایی با آن دارد. از جمله آنکه:

۱. در دعوی تصرف عدوانی برخلاف دعوی خلع ید، رعایت تشریفات دادرسی ضروری نیست و رسیدگی به صورت خارج از نوبت انجام می‌شود.
۲. دعوی خلع ید برخلاف دعوی تصرف عدوانی تنها به صورت حقوقی قابل طرح است و قابلیت طرح در محاکم کیفری را ندارد.
۳. دعوی خلع ید تنها از سوی مالک، وکیل یا قائم‌مقام قانونی وی قابل طرح است؛ درحالی که در دعوی تصرف عدوانی نیازی به مالک بودن (نماینده مالک بودن) خواهان نیست بلکه صرف سبق تصرف کافی است.
۴. حکم دادگاه مبنی بر عدوانی بودن تصرف متصرف بلافاصله پس از صدور، اجرا می‌شود و نیازی به قطعی شدن حکم نیست؛ درحالی که در دعوی خلع ید حتماً باید رأی قطعی صادر شود و درخواست اجرای حکم صورت گیرد.

۵. از آنجایی که دعوی خلع ید، دعوی مالی محسوب می‌شود، هزینه دادرسی آن همچون دیگر دعاوی حقوقی با توجه به ارزش معاملاتی املاک در منطقه محاسبه می‌گردد؛ درحالی که دعوی تصرف عدوانی دعوی غیرمالی هستند و هزینه دادرسی آن مطابق دعوی حقوقی غیرمالی تعیین می‌گردد.

بر اساس تبصره ۴ ماده‌واحد قانون تعیین تکلیف اختلافی موضوع ماده ۵۶ قانون جنگل‌ها و مراتع، دولت مکلف شد نسبت به خلع ید متصرفین اراضی که بعد از تاریخ ۱۶/۱۲/۱۳۶۵ ملی اعلام‌شده‌اند، اقدام نماید؛ اما در خصوص حدود اختیارات دولت در این مسئله و اینکه آیا دولت رأساً می‌تواند نسبت به خلع ید اقدام کند یا می‌بایست این امر را از طریق مراجع قضایی پیگیری نماید، اتفاق نظر وجود ندارد.

در ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی قانونگذار عالماً از عبارت (تعلق) که افاده مالکیت می‌نماید، استفاده نموده است. لذا اثبات مالکیت شاکی (شخص حقیقی یا حقوقی اعم از خصوصی یا دولتی) شرط لازم است.

لازم به توضیح است، در خصوص نحوه تفسیر عبارت تعلق در دادسراها و محاکم کیفری اتفاق نظر وجود ندارد و رویه غالب قائل به الزام شاکی (سازمان حفاظت محیط زیست) به ارائه دلیل مالکیت رسمی هستند. با توجه به اینکه وفق ماده ۱۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست کلیه عرصه و اعیان املاک متعلق به دولت واقع در محدوده مناطق تحت حفاظت و همچنین کلیه تالاب‌های متعلق به دولت در اختیار سازمان قرار دارد ولی سند رسمی بنام سازمان منابع طبیعی و آبخیزداری کشور است لذا در عمل بسیاری از محاکم قضایی، سازمان حفاظت محیط زیست را در این خصوص ذی‌نفع تشخیص نمی‌دهند که این امر مهم‌ترین چالش در جلوگیری از دخل و تصرف اراضی مناطق تحت حفاظت می‌باشد.

هیات عمومی دیوان عالی کشور در رای وحدت رویه شماره ۳۵ خود تعقیب کیفری متصرف اراضی ملی را منوط به رعایت مقررات تشخیص اراضی ملی از جمله تنظیم صحیح برگ تشخیص منابع طبیعی و ابلاغ آن وفق مقررات دانسته است. جرم تصرف عدوانی در اراضی ملی مناطق تحت حفاظت بر اساس رای وحدت رویه شماره ۶۵۹ هیات عمومی دیوان عالی کشور در زمره جرائم مستمر قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه اراضی مناطق تحت حفاظت جزء اراضی ملی محسوب شده لذا در خصوص اثر اعتراض به برگ تشخیص اراضی ملی در مرجع صالح برای اعتراض به ملی شدن اراضی دیدگاه‌های متفاوت حقوقی وجود دارد و رویه قضایی واحدی وجود ندارد. رأی وحدت رویه شماره ۶۸۵ هیات عمومی دیوان عالی کشور در خصوص قطع غیرمجاز اشجار در اراضی ملی مناطق تحت حفاظت و تخریب محیط زیست مستقل از یکدیگر می‌باشند.

گروه اول: که نظر غالب و رویه قضایی نیز متمایل به آن است، معتقدند در صورتی که متصرف در فرجه مقرر قانونی به برگ تشخیص اعتراض نماید، موجب عدم قطعیت برگ تشخیص تا زمان صدور رای قطعی خواهد شد و با توجه به عدم قطعیت آن اثر حقوقی بر تشخیص صادره متصور نمی‌باشد. نتیجتاً اینکه متصرف قابل تعقیب کیفری نمی‌باشد و در فرض طرح شکایت تصرف عدوانی مرجع رسیدگی مکلف است، بر اساس تبصره ۱ ماده ۵۵ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۲۵/۰۵/۱۳۴۶ و اصلاحات مورخ ۱۴/۰۸/۱۳۹۶ با صدور قرار اناطه از تعقیب کیفری متصرف تا زمان حصول نتیجه نهایی امتناع نماید

گروه دوم: که نظر اقلیت را تشکیل می‌دهند معتقدند، حتی در فرض عدم اعتراض متصرف بر برگ تشخیص و قطعی شدن تشخیص ملی شدن اراضی باز هم با توجه به مباح بودن تصرفات سابق متصرف امکان تعقیب کیفری متصرف باز هم وجود ندارد و ماده ۶۹۰ قانون مجازات اسلامی با توجه به اصل تفسیر مضیق و اصل تفسیر به نفع متهم در موارد تردید صرفاً تصرفاتی که بعد از تشخیص صورت گرفته باشد را شامل خواهد شد.

ضرورت استناد به ارزش‌های زیست محیطی در ماده ۶۹۰

از دیدگاه حقوق محیط‌زیست، می‌توان قوانین را به سه دسته شامل قوانین پیشگیری‌کننده، قوانین حمایتی و قوانین تضمینی تقسیم‌بندی نمود. دسته اول، شامل قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام بوده و قوانین حمایتی شامل قوانین کیفری و مالیاتی است و قوانین تضمینی شامل قوانین خاص محیط‌زیست بوده که بدون شک، ارتباط و کارایی این قوانین تأثیر زیادی در حفظ و پیشگیری از تخریب محیط‌زیست، به ویژه دخل و تصرف در مناطق حفاظت‌شده، دارند.

تصرف غیرمجاز اراضی ملی منجمله اراضی مناطق تحت حفاظت، تبعات گسترده در حوزه‌های اقتصاد، مسکن، کشاورزی، محیط‌زیست و منابع طبیعی به همراه دارد و سبب تاراج ثروت ملی به نفع اقشار خاص شده است، همچنین دخل و تصرف اراضی مناطق تحت حفاظت و جنگل‌ها و حتی حاشیه رودخانه و دریا که نابودی محیط زیست را به همراه دارد از دغدغه‌های اصلی مردم و دولت محسوب شده بطوری که جلوگیری و برخورد قاطع با این پدیده شوم، وظیفه اصلی حاکمیت محسوب می‌شود. اگرچه در حال حاضر برخی از ابزارهای حمایت حقوقی از مناطق تحت حفاظت وجود دارد، اما ضرورت تدوین یک نظام مناسب حقوق کیفری، به خصوص با توجه به شرایط فعلی، از همیشه بیشتر احساس می‌شود. تعیین چارچوب حقوق کیفری جهت حمایت از محیط زیست نمی‌تواند بدون ملاحظات خاص موجود در حقوق این حوزه باشد، بنابراین در تدوین این چارچوب و تصویب مجازات‌های زیست محیطی، باید به عواملی مانند سود حاصل از انجام تخلفات زیست محیطی برای واحد آلاینده، میزان احتمال کشف جرم مورد نظر و نقش اجرای مجازات در کاهش اعتبار شرکت‌های متخلف توجه کرد.

سیاست‌گذاران کیفری تقنینی باید به ارزش‌های محیط زیست استناد کرده و در غیر این صورت با بحران‌های زیست محیطی و تبعات حاصله مواجه خواهد شد. سیاست‌گذاری کیفری ایران در قلمرو جرایم ارتكابی علیه محیط زیست بخصوص اراضی مناطق تحت حفاظت غالباً به صورت قانون‌گذاری به منصف ظهور رسیده که البته از جهات مختلف دارای ایراد و محل انتقاد است. بخشی از این ایرادات به کم و کیف جرم انگاری‌ها از حیث ارکان متشکله جرایم مذکور بر می‌گردد.^۱ سیاست کیفری زیست محیطی ایران در شرایط کنونی با چالش‌های متعددی روبروست که کارایی آن را به طور قابل توجهی تحت‌الشعاع قرار داده است. فقدان برنامه‌ریزی جامع و آینده‌نگر، ناکارآمدی قوانین و مقررات موجود و عدم تناسب مجازات‌ها با جرایم ارتكابی، از جمله این چالش‌ها به شمار می‌روند.

مشاهده آمار جرائم ارتكابی در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که فراوانی این پدیده مجرمانه، نه تنها متوقف نشده است، بلکه حتی روند رو به فزونی داشته است. بررسی آمارها از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که تجاوز به منافع ملی به قصد تصرف، به طور متوسط ۱۲ درصد رشد داشته است. همچنین، تجاوز به حریم دریا، دریاچه‌ها، و تالاب‌ها و تخریب آن‌ها، و همچنین تصرف اراضی مستحدث ساحلی توسط اشخاص، ۱۶ درصد رشد داشته است.^۲

هدف حقوق کیفری زیست محیطی جلوگیری از ارتكاب آن دسته از نقض‌های زیست محیطی است که قانون‌گذار آنها را بیشتر به عنوان جرم شناسایی و اعلام کرده است. گفته می‌شود که این هدف در مقایسه با دیگر حوزه‌ها، که در آنها حقوق کیفری بیشتر با مجرمین عادی سروکار دارد، در حوزه محیط زیست دست یافتنی‌تر است زیرا اکثر جرایم زیست محیطی توسط اشخاص حقوقی و در چارچوب سازوکارهای از پیش تعیین شده صورت می‌گیرد و به دیگر سخن با تصمیم قبلی که توأم با محاسبه سود و زیان ناشی از جرم می‌باشد، ارتكاب می‌یابند.^۳ از این رو، مشخص است که در چنین فضایی، قانونگذار با شناسایی زمینه‌های ارتكاب جرم می‌تواند از طریق اتخاذ رویکردی مناسب، به اهداف پیشگیرانه مجازات‌ها امیدوار باشد. در تحولات اخیر، به خصوص در شرایط سیاسی و اقتصادی، حقوق کیفری محیط زیست از قید و بند قانون‌گرایی محض تا حدودی دور شده و باعث شده نقطه نظرات جامعه‌شناختی در آراء قضایی تاثیرگذار باشد.

جرایم زیست محیطی در سطح جهانی به لحاظ میزان ارتكاب در ردیف چهارم فعالیت مجرمان بین‌المللی بعد از قاچاق مواد مخدر، جعل اسناد و قاچاق انسان قرار گرفته است. لیکن براساس مطالعات این نوع از بزهکاری، متاثر از نوع سیاست کیفری برگزیده قانون‌گذاران، کمتر توسط دولت‌ها، تعقیب، رسیدگی و مجازات می‌شود.^۴

پیشگیری کیفری از جرائم زیست محیطی از دو جنبه قابل بررسی است از یکسو انتخاب ضمانت اجرای کیفری باید متناسب با اصول مختلف حقوق کیفری و شدت جرائم ارتكابی مورد بررسی قرار گیرد و از سوی دیگر، نحوه برخورد و مواجهه قضات با مجازات‌های پیش‌بینی شده در قوانین کیفری و تخصص و احاطه آن‌ها در رسیدگی به جرائم زیست محیطی در تمام مراحل

۱ دبیری و دیگران، بررسی برخی چالش‌های حقوقی مناطق تحت حفاظت تحت مدیریت سازمان محیط‌زیست در استان گیلان، ۱۰۷

۲ بشیرزادگان، محیط زیست ایران و جرم دخل و تصرف اراضی ملی، ۴۰

۳ عبداللهی، حمایت کیفری از محیط‌زیست: تأملی بر بایسته‌های حقوق کیفری زیست محیطی، ۱۰۱

دادرسی نیز باید همواره مورد ارزیابی قرار گیرد.^۱ بررسی دقیق مفاد ماده ۶۹۰ نشان می‌دهد که این قانون از کارایی لازم جهت پیشگیری از جرایم زیست محیطی برخوردار نبوده و در بسیاری موارد، اهداف ملی را به طور کامل دنبال نمی‌کند.

چالش‌های جبران خسارت از طریق ماده ۶۹۰

یکی از معیارهای اصلی سنجش کارایی ضمانت اجرای کیفری، اثربخشی آن در ایجاد بازدارندگی است. این امر به گونه‌ای است که مجرمان از ارتکاب مجدد جرم خودداری ورزند و سایر افراد جامعه نیز با مشاهده مجازات‌های اعمال شده، جرم را به عنوان ابزاری برای نیل به اهداف خود تلقی نکنند. در خصوص جرایم زیست محیطی، این موضوع از اهمیتی دوچندان برخوردار است. چرا که غالباً این جرایم توسط افراد مطلع و با انگیزه سودجویی و سوءنیت انجام می‌گیرد. در چنین شرایطی، اگر مجازات‌های قانونی به گونه‌ای باشند که فایده حاصل از ارتکب جرم را برای مجرم بیش از مخاطرات آن نشان دهد، نه تنها بازدارندگی لازم را ایجاد نخواهد کرد، بلکه شاهد افزایش وقوع جرایم زیست محیطی نیز خواهیم بود.

ضمانت‌های مدنی، مسئول تخریب محیط زیست را مکلف به جبران خسارات وارده نموده و این جبران شامل اشکال مختلف مانند اعاده طبیعت به وضع اولیه، پرداخت هزینه ترمیم و اصلاح تخریب صورت گرفته باشد.^۲

با بررسی در مفاد ماده ۶۹۰ می‌توان دریافت الزام به جبران خسارت، در این قانون لحاظ نشده است در حالی که مسؤلیت مدنی دخل و تصرف مناطق تحت حفاظت (اکوسیستم‌های حساس) باعث لطمه و اختلال عملکرد محیط زیست شده و لذا آلوده‌کنندگان مکلف به جبران و اصلاح زیان وارده می‌باشند.^۳

جبران خسارت ناشی از مسؤلیت مدنی در گذشته تنها به عنوان یکی از مباحث فرعی حقوق مدنی مورد توجه بود؛ اما امروزه مهمترین قسمت حقوق تعهدات به شمار رفته دعوی ناشی از مسؤلیت مدنی امروزه بزرگترین دعوی مدنی را تشکیل می‌دهد.^۴ در حقوق معاصر، به منظور احقاق حقوق زیان‌دیدگان، برقراری نظم و امنیت اجتماعی و تحقق توسعه پایدار، جبران ضرر و زیان وارده به محیط زیست به عنوان یک اصل مسلم حقوقی مورد تأکید قرار گرفته است در حالی که ظرفیت ماده ۶۹۰ پاسخگو این مهم نمی‌باشد.

یکی از ابزارهای مهم در حقوق محیط زیست، حق دادخواهی تشکل‌های مردم‌نهاد در دعوی زیست محیطی، به‌ویژه از جنبه مسؤلیت مدنی است. این حق در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری به رسمیت شناخته شده است. طبق این ماده، سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی باشد، می‌توانند در صورت وقوع جرم در این زمینه‌ها، اعلام جرم کرده و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند. در حالی که ماده ۶۴ همین قانون، جهات قانونی شروع به تعقیب توسط دادستان را برمی‌شمارد، می‌توان برداشت کرد که اشخاص حقیقی نیز می‌توانند جرایم زیست محیطی را به مراجع قضایی گزارش دهند و دادستان به عنوان مدعی‌العموم، تعقیب کیفری را آغاز کند. با این حال، نقش تشکل‌های مردم‌نهاد در دعوی زیست محیطی از جنبه مسؤلیت مدنی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این سازمان‌ها می‌توانند به عنوان نماینده ذینفعان، در دعوی مربوط به خسارات وارده به محیط زیست به دلیل تخلفات صورت گرفته، اقامه دعوا کنند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

گسترده‌گی موضوعات زیست محیطی، زمینه‌ساز تنوع جرایم مرتبط با این حوزه و در نتیجه، تنوع مجرمان شده است. این امر، تعیین میزان مشارکت هر یک از مرتکبان در جرایم زیست محیطی را به امری پیچیده تبدیل می‌کند. در بررسی مقررات کیفری حوزه محیط زیست، با وجود وضع و اعمال برخی مجازات‌ها، به نظر می‌رسد به دلایل متعددی از جمله: عدم تناسب مجازات با سود حاصل از جرم؛ سود حاصل از جرایم زیست محیطی در بسیاری از موارد به مراتب بیشتر از

۱. رمضان قوام‌آبادی، بررسی تطبیقی اجرای اصل احتیاط زیست محیطی در پرتو آرا و تصمیمات مراجع بین‌المللی، ۱۰۹.

۲. کاتوزیان و مهدی انصاری، مسؤلیت ناشی از خسارتهای زیست محیطی، ۶.

۳. رجبی، عبدالله. بررسی معیارهای ویژه در طراحی نظام مسؤلیت مدنی خسارات زیست محیطی، ۲۳.

۴. پناهنده و زنجیر، بررسی مبانی و مستندات قانونی ناشی از خسارت مربوط به محیط زیست در حقوق ایران. فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، ۱۵۳.

جزای نقدی تعیین شده برای آن است و این امر انگیزه لازم برای ارتکاب جرم را از بین نمی‌برد. پایین بودن احتمال کشف جرم: ماهیت پنهان بسیاری از جرایم زیست‌محیطی، احتمال کشف آنها را کاهش می‌دهد و این موضوع به نوبه خود، جرأت مجرمان را برای ارتکاب جرم افزایش می‌دهد. عدم تناسب مجازات با پیامدهای جرم: مجازات‌های تعیین شده برای جرایم زیست‌محیطی، تناسبی با پیامدهای ویرانگر این جرایم برای محیط زیست و نسل‌های آینده ندارد. نقش بازدارندگی و پیشگیری از جرایم زیست‌محیطی در نظام حقوقی فعلی ایران به دلیل اتخاذ رویکردهای پسا واقعه‌ای، ضعیف است. در این رویکرد، صرفاً پس از وقوع جرم و اثبات آن، مجازات اعمال می‌شود، در حالی که برای پیشگیری از وقوع جرم اقدامات موثری صورت نمی‌گیرد.

یکی از چالش‌های اساسی در زمینه جرایم زیست‌محیطی، فقدان رویکردی قاطع و بازدارنده در نظام قضایی است. در حالی که تعدادی از قضات به اهمیت حفظ محیط‌زیست واقف بوده و احکام قاطعی در این خصوص صادر می‌کنند، اما این رویکرد در میان تمامی قضات عمومیت ندارد. متأسفانه، رویکرد غالب در دستگاه قضایی، استفاده از تأسیسات حقوقی مانند عفو، تعلیق و تخفیف مجازات برای جرایم زیست‌محیطی است. این امر به دلیل پراکندگی جرم‌انگاری زیست‌محیطی در قوانین کیفری، فقدان سیاست کیفری واحد و افتراقی، و وجود نواقص، ابهامات و تعارضات در این زمینه است. علاوه بر این، مشکلات عمیق فرهنگی و عدم درک صحیح از اهمیت حفظ محیط‌زیست در میان افکار عمومی، مانع بزرگی در تحقق اهداف سیاست کیفری در حوزه محیط زیست به شمار می‌رود.

در راستای حفظ و ارتقای محیط زیست، ضمن تأکید بر ضرورت حمایت‌های کیفری و قانونی، توجه به تقویت نهادها و تشکل‌های مردمی و به کارگیری ظرفیت‌های اجتماعی از اهمیت بسزایی برخوردار است. این امر از طریق اقداماتی نظیر: ارتقای آگاهی عمومی نسبت به فجایع زیست‌محیطی و تبعات مخرب آن، ترغیب شهروندان به پیگیری مطالبات و حقوق خود در داشتن محیطی سالم، جلب مشارکت آحاد جامعه در پیشگیری از جرائم زیست‌محیطی، بازنگری در قوانین کیفری محیط زیست با بهره‌گیری از فنون و تدابیر مدرن حمایت کیفری و حقوقی، تأکید بر تکنیک‌های پیشگیرانه پیشگیری کیفری و مبارزه گرانه و اعمال مجازات‌های متناسب با شدت جرم و ایجاد بازدارندگی، مورد پیشنهاد است.

منابع

۱. ابطحی، شراره و نجفی توانا، علی. «آسیب شناسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران و مقایسه آن با برخی شاخص‌های جهانی». فصلنامه تحقیقات حقوقی معاهده. ۴ (1397): ۲۶۷-۲۴۱.
۲. ایزدی خواه، نصرالله و گرچی فرد، حمیدرضا. «نقش ضمانت اجرای حقوقی و کیفری در حمایت از محیط زیست با تأکید بر قانون حفاظت از جنگلها و مراتع». فصلنامه علمی تخصصی قضاوت. ۸۲ (1394): ۹۷-۱۲۶.
۳. بشیرزادگان، فرشاد. «محیط زیست ایران و جرم دخل و تصرف اراضی ملی (مطالعه موردی: مناطق تحت حفاظت)». گزارش پژوهشی سازمان بازرسی کل کشور. ۱۳۰ (۱۳۹۹): ۹۱-۱.
۴. پناهنده، سید بهرام و رنجبر، مسعودرضا. «بررسی مبانی و مستندات قانونی ناشی از خسارت مربوط به محیط زیست در حقوق ایران». فصلنامه تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل. ۴۴ (۱۳۹۸): ۱۷۰-۱۴۹.
۵. حیاتی، علی عباس. «مفهوم اصل احتیاط و جایگاه آن در مسئولیت مدنی». پژوهشنامه حقوق اسلامی. 40 (۱۳۹۳): ۳۳-۲۵.
۶. حیدری، فلورا و قاسمی، ناصر. جبران زیان‌های وارده بر محیط زیست از منظر حقوق مدنی. دانشنامه حقوق و سیاست. ۱۳۹۳.
۷. خانپور، لیلا و رحیمی، محمد مهدی و پیوندی، رضا. «تحلیل و بررسی نقش قوانین کیفری ایران در حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار مقاصد گردشگری». فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. ۴ (۱۳۹۱): ۸۷-۵۹.

۸. دبیری، فرهاد و دیگران. «بررسی برخی چالش‌های حقوقی مناطق تحت حفاظت تحت مدیریت سازمان محیط‌زیست در استان گیلان». فصلنامه علوم و فنون منابع طبیعی. ۳ (۱۳۸۹): ۱۱۴-۱۰۰.
۹. شیلتون، دینا و کیس، الکساندر. کتابچه قضایی حقوق محیط‌زیست. چاپ دوم. ترجمه محسن عبدالهی. تهران: انتشارات معاونت حقوقی قوه قضاییه، ۱۳۹۶.
۱۰. رجبی، عبدالله. بررسی معیارهای ویژه در طراحی نظام مسؤولیت مدنی خسارات زیست‌محیطی (مجموعه مقالات حقوق محیط‌زیست). تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۸۸.
۱۱. رمضان قوام آبادی، محمد حسین. «بررسی تطبیقی اجرای اصل احتیاط زیست محیطی در پرتو آرا و تصمیمات مراجع بین المللی». بررسی تطبیقی اجرای اصل احتیاط زیست محیطی در پرتو آرا و تصمیمات مراجع بین المللی. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی. ۴ (۱۳۹۲): ۱۱۴-۱۰۱.
۱۲. رضانی قوام آبادی، محمدحسین. «پیشگیری و سرکوب جرایم زیست محیطی در پرتو اقدامات سازمانهای غیردولتی در نظام حقوقی ایران». مجله حقوقی دادگستری. ۷۵ (۱۳۹۰): ۲۲۵-۱۹۹.
۱۳. عابدی، زهرا و ریاحی، مهدی و صالحی، صالح. «تجزیه و تحلیل اقتصادی جرایم زیست محیطی در ایران و مشکلات اجرایی آن». فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست. ۴ (۱۳۹۳): ۱۸۷-۱۷۵.
۱۴. عبداللهی، محسن. «حمایت کیفری از محیط‌زیست: تأملی بر بایسته‌های حقوق کیفری زیست‌محیطی». فصلنامه علوم محیطی. ۱۱ (۱۳۸۶): ۱۱۷-۹۷.
۱۵. قاسمی، ناصر. حقوق کیفری محیط‌زیست (مطالعه تطبیقی در حقوق ملی و بین‌المللی). چاپ اول. تهران: انتشارات غزال، ۱۳۸۴.
۱۶. قدسی، سید ابراهیم و گلدوزیان، حسین. «تبیین جرم آلودگی محیط زیست (با تاملی بر ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی)». فصلنامه راه و کالت. ۹ (۱۳۹۳): ۱۹۵ - ۱۸۵.
۱۷. قوام، میر اعظم. حمایت کیفری از محیط‌زیست. تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۳۷۴.
۱۸. کاتوزیان، ناصر و مهدی انصاری. «مسؤولیت ناشی از خسارتهای زیست محیطی». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. ۲ (۱۳۸۷): ۱۴-۳.
۱۹. کیس الکساندر، فرید لانک وین، اچ سند پیتز. حقوق محیط‌زیست. ترجمه محمدحسین حبیبی. جلد دوم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.
۲۰. گوندلینگ لوتار، جی دلبیو و هوسیان، ان ای هلیپاپ. حقوق محیط‌زیست. ترجمه محمدحسن حبیبی. جلد اول. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.
۲۱. مجنونیان، هنریک. مناطق حفاظت‌شده ایران. تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۳۷۹.
۲۲. نجات، سید امین و دبیری، فرهاد. «بررسی چالش‌های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی». فصلنامه مطالعات حقوقی ۲ (۱۳۹۴): ۱۹۷-۱۷۳.
۲۳. نجفی ابرند آبادی، علی حسین. جرم شناسی حقوقی (درآمدی بر جرم شناسی حقوقی کیفری عمومی). تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۵.
۲۴. نجفی ابرند آبادی، علی حسین، از سیاست کیفری تا سیاست جنایی، دیباچه درآمدی به سیاست جنایی، تهران، نشر میزان، بهار ۱۳۸۲، چاپ اول، ص ۱۰-۱۱.
۲۵. یزدانیان، علیرضا. قلمرو مسؤولیت مدنی. تهران: نشر ادبستان، ۱۳۷۹.
۲۶. یزدیان جعفری، جعفر. «تأملی بر نظام هزینه فایده در حقوق کیفری حقوق اسلامی». فصلنامه مطالعات حقوقی. ۱۹ (۱۳۸۸): ۱۳۶-۱۲۱.

27. Abaraviciute, D. "Environmental protection through criminal law": the case study of Lithuania. A thesis submitted (2010) : 79
28. Coenen, Frans. Public Participation and Better Environmental Decisions: The Promise and Limits of Participatory Processes for the Quality of Environmentally Related Decision-making, Netherland: Springer(2009)
29. Convention on the Protection of Environment through Criminal Law, E. T. S 172 ،1998
30. Evan Hamman; Reece Walters; Rowena Maguire, "Environmental crime and Specialist courts", current Issues in criminal Justice (2015) vol. 27, No. 1.
31. Carole Gibbs and Rachel Boratto, Environmental Crime, Oxford Research Encyclopedia of Criminology, (2018) ,available in:[http://criminology.oxfordre.com /view/10.1093/acrefore /9780190264079.001.000 1/ -9780190264079](http://criminology.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/-9780190264079)
32. Driesen, David. "Alternatives to Regulation, Market Mechanisms and the Environment", in The Oxford Handbook of Regulation, Ed. by Robert Baldwin et al., USA, Oxford University Press. 2010
33. Kiss, Alexandre, Shelton, Dinah, guide to International Environmental Law, United states of America, Martinus nijhoff publishers, June 2, 1925-March 22, 2007
34. Florica Brasoveanu and Alexandru Petru Lisievici Brezeanu, Conditions for Legal Liability for Environmental Damage, Contemporary Readings in Law and Social Justice, Volume 4(2). 2012
35. Studies and Sustainability Science (LUMES). White, R (2009). Introduction: Environmental Crime and Eco-global Criminology. Environmental Crime: A Reader.